

primary objective of fight of the Polish underground consisted in liberation of this territory from okupation troopa, and proceeding in the state system.

It will be that during all of period of the activity actively reconstructed the underground network and rendered active resistance hitlerites. Without regard to enormous organizational efforts and human losses are borne during realization of actions, given military organization did noticeable payment in a fight for liberation of Poland.

Key words: The Second World War, Poland, occupation, underground, «Sword and Plough».

УДК:94(420).05:792:215-058

Наталія Зубик

КОРОЛІВСЬКА ВЛАДА ТА АНГЛІЙСЬКИЙ ТЕАТР ТЮДОРІВСЬКОЇ ДОБИ: ФОРМУВАННЯ РЕЛІГІЙНО-ПОЛІТИЧНОГО СВІТОГЛЯДУ НАСЕЛЕННЯ

Актуальність теми обумовлена тим, що в останні роки в історичних, філософських, соціальних, психологічних та політологічних дисциплінах комунікація та її засоби є однією з популярних тем наукових досліджень. Англійський театр за правління тюдорівської династії можна вважати одним зі спеціалізованих і дієвих засобів комунікації епохи раннього нового часу, а отже він грав не останню роль у політичній історії Англії XVI ст. Зміна політичної ситуації, розвиток Реформації та процеси Ренесансу поштовхнули розвиток театрального мистецтва у всіх напрямках, це привернуло до себе увагу владних кіл. У період кінця XV – початку XVI ст. відбуваються активні зміни в театральному мистецтві тюдорівської Англії, що за правління Єлизавети I привели до розквіту театрального мистецтва. Змістом перелому в розвитку театрального мистецтва є перехід від містерій та інтермедійних вистав аматорів до авторських п'єс і постанов у професійних театрах.

Метою даної статті є визначення ролі англійського театру у внутрішній політиці Тюдорів, а також вплив театрального мистецтва на особливості формування релігійно-політичного світогляду населення Англії XVI ст.

Об'єктом нашого дослідження є політика Тюдорів щодо театральних видовищ, взаємовідносини між театром і владою. *Предметом* є процес формування релігійно-політичного світогляду через призму взаємостосунків влади та театру (аналіз листів, щоденників, законодавчих актів і постанов, щодо театру в Англії XVI ст.)

Аналіз досліджень і публікацій останніх десятиліть доводить, що науковці мають певний досвід у дослідженнях деяких аспектів нашої проблеми. Значні наукові доробки містять загальні роботи з історії Англії тюдорівського періоду британських істориків Дж. Елтона [16], Дж. Гая [18], К. Деніела [8]. Не можемо оминати роботи науковців, які присвячені

постатям правителів з тюдорівської династії. Праця Д. Лоудза [13] присвячена королю Генріху VIII і його особистому життю. Нестандартний погляд на історичну постать Марії Тюдор знаходимо у роботі доктора історії Лінди Портер “Перша королева Англії: міф про Криваву Мері” [17]. Роботи О. Дмитрієвої [7] та К. Хейга [13] присвячені історичному портрету Єлизавети I.

Із загальних робіт, що висвітлювали деякі аспекти з історії театру XVI ст., хочеться відзначити роботу англійської дослідниці Е. Бартон [3], що значну увагу приділила розвагам та відпочинку англійців, в тому числі й театрові. Е. Бартон відзначає, що театр елизаветинської епохи користувався шаленою популярністю, автори п’єс розуміли смаки мас і повністю їх вдовольняли. Доктор Г. Увайт, вивчаючи історію Європи XVI ст., у своїх дослідженнях [21] приділив увагу взаємозв’язкам театру та процесів Реформації у Європі, він ставить питання про прояв реформаторських засад на сцені та використання народної драми у цілях релігійної пропаганди.

Професор університету в Айові Г. Іхстайн у книзі “Театр, культура і суспільство у реформаційному Берні, 1523–1555” (2002) [15] розглядає взаємодію театру та релігійної реформи. Театр, на думку науковця, використовується гуманістами як засіб релігійної освіти. У статті історика Х. Періш [19] XVI століття розглядається як період в історії, коли засоби комунікації і розповсюдження інформації грали таку ж важливу роль, як і сама інформація, що впливала на розум і душу людини. Цей матеріал особливо цікавий в контексті нашого дослідження, бо театр за правління династії Тюдорів можна вважати популярним і дієвим засобом комунікації тієї доби.

У вітчизняній науковій спадщині серед найбільш знаних робіт з історії театру можемо відзначити праці О. Гвоздева [6], С. Варшера [4], збірку статей, написану під редакцією О. Гвоздева і О. Смірнова “Нариси з історії європейського театру” [5], роботи О. Анікста [1; 2], доктора наук Н. Мікеладзе [12] та праці українського науковця О. Клековкіна [9; 10].

Конкретно нашої проблеми стосується робота “Англійський професійний театр, 1530–1660” [17], під загальною редакцією заслуженого професора драми в Університеті Бристоля Г. Уікхема (1922–2004). У цій праці розглядається хроніка розвитку професійного англійського театру з 1530 по 1660 роки. Багато документів, що зібрані в цій роботі, публікуються вперше. Захоплююча історія процвітаючого у добу Ренесансу театру розглядається через призму правління Генріха VIII, Едуарда VI, Марії I Тюдор, Єлизавети I.

Аналіз історіографії питання дає можливість зрозуміти, що запропонована нами проблема розглядається не достатньо, у сучасній науковій літературі немає окремих робіт, присвячених нашій темі. Залишається не дослідженим період за правління Генріха VII та його політика відносно театральних видовищ, повністю не висвітлена та не систематизована ієрархія засобів цензури у XVI ст., до кінця не визначено

місце театральних засобів в історичному середовищі за правління тюдорівської династії.

Немає ніяких свідчень джерел, що англійський театр до 1530 року брав активну участь у політичних конфліктах, поштовхом стала політична боротьба під час процесу Реформації, кульмінацією якої стала відміна повноважень римського папи в Англії і укладання шлюбу з Анною Болейн у 1533 році. Ці події віддзеркалилися на релігійній драмі, що набула властивостей політичного характеру. До королівської влади, служителів церкви і майстрів театального мистецтва почало приходити усвідомлення, що релігійні ігри, особливо мораліте, мають ідеологічну силу і можуть бути використані владою при формуванні релігійно-політичного світогляду населення. Різні жанри театального мистецтва тюдорівської доби стали дієвою зброєю при політичних іграх XVI ст.

На початку XVI ст. існувало декілька видів театального мистецтва. Умовно його можна поділити на три гілки: аматорське або народне, релігійне і світське. За твердженнями дослідника Глінна Уїкхема [17, р. 17], немає ніяких документальних доказів про те, що серед владних структур до 1530 року були якісь перепони свободі авторів у написанні аматорських п'єс та у їх театральних постановках. Такі п'єси не вважалися літературою і друкувалися лише у виняткових випадках. Релігійні п'єси регулювалися певними уповноваженими особами під наглядом папи, а п'єси і театральні ігри при дворі регулювалися стандартними процедурами під керівництвом спеціально призначеної особи при дворі.

Процеси Реформації та розквіт Ренесансу пожвавили розвиток театального мистецтва у всіх напрямках, що привернуло до себе увагу владних кіл. Цей факт доводить приклад листа Сера Річарда Моррісона, який намагається схилити короля до використання театру, доводить силу ідеологічного впливу видовищ у історичному середовищі. Сер Річард пише про впевненість у тому, що театр здатний підірвати авторитет римського папи в Англії, документ датований 1535 роком [17, р. 20]. У листі зазначається, що п'єси, не вигідні для влади, треба забороняти і не допускати до глядача, а інші треба підправити, попрацювати над ними, для того, щоб завдяки ним сформулювати відразу і ненависть до єпископа Риму та монахів. Також він зазначає, що думки та ідеї доходять до простих людей скоріше через очі, ніж через вуха. Люди запам'ятовують краще, коли бачать, ніж коли чують.

Наступними документами, які свідчать про те, що значимість театральних видовищ уже була оцінена королівською владою – є листи Генріха VIII до суддів у місті Йорку. В ньому містяться накази арештовувати і заключати у тюрму папістів, які пишуть і виконують релігійні інтерлюдії [17, р. 21]. Листи датовані 1536–1537 роками. Суддям надаються спеціальні повноваження, ордер для ув'язнення у тюрми папістів, які підозрювалися в участі в інтерлюдіях, створених на основі будь-яких частин Старого або Нового Завітів.

Наступним прикладом, що містить змістовну інформацію стосовно нашої проблеми, є листи від герцога Суффолка до Томаса Кромвеля. В одному з них, датованому 16 травня 1537 року, доповідається про те, як Вартон (контролер герцога Норфолка) розповів, що на останніх “травневих іграх”, театралізованих дійствах, показувалася вистава про короля. В ній демонструвалося, як монарх має керувати своєю державою. На думку Вартона, у виставі було сказано багато зайвих речей, тому судді мають застосувати певні заходи [17, р. 22]. Ці документи свідчать, що театру приділялася особлива увага, він використовувався для ідеологічного впливу на населення Англії, тому за ним уважно слідкували і намагалися не допускати не вигідних п'єс та постанов. Генріх VIII і Таємна Рада не мали чітко спланованої політики щодо проведення контролю над театральними видовищами, але вони вже розуміли їх вплив на релігійно-політичний світогляд населення, тому, з одного боку, намагалися контролювати театральні видовища, підтримуючи їх, з іншого, забороняли їх у таких містах як Честер, Кембридж, Йорк і Лондон.

Міське самоврядування також почало усвідомлювати вплив театального мистецтва на маси, тому активно включається в боротьбу за регулювання всієї драматичної діяльності Лондона. Приклад цьому – Декларація від 6 лютого 1545 року [17, р. 30] та заборона на показ п'єс та інтермедій у неділю від 17 березня 1547 року [17, р. 32].

В останні роки правління Генріха VIII важливість театральних видовищ у повній мірі усвідомлюється королівською, міською і церковною владою. У протоколі від 14 лютого 1542 року [17, р. 23] єпископи просили короля виправити публічні ігри і комедії, які гралися у Лондоні і виказували неповагу до слова Божого. Протягом року служителям церкви була дана відповідь у формі парламентського акту, що намагався визначити, яка релігійна тема могла обговорюватися в театральних постановках.

Усвідомлюючи силу впливу театру на формування релігійно-політичного світогляду населення, влада все-таки не могла визначитися з мірою контролю і корегування театального мистецтва. Король для урегулювання театральних постанов, у рамках королівської сім'ї, навіть створив нову посаду при дворі “Майстер придворних видовищ” (Master of Games, Revels and Masks). Першим її зайняв сер Томас Коварден згідно Королівського патенту від 11 березня 1545 року [17, р. 32].

Після смерті Генріха VIII за заповітом англійську корону успадкував молодший з дітей короля Едуард VI (1547–1553). Загалом можна відмітити, що за правління Едуарда VI, що зійшов на трон дев'ятирічним хлопчиком, продовжувалася релігійна політика Генріха VIII (1509–1547). Продовження попередньої політики відбувалося і по відношенню до театральних видовищ, сила і впливовість яких була вже оцінена.

Залишалася проблема не урегульованості контролю та керівництва театральних видовищ. Тому в період правління Едуарда VI державною та місцевою владою були прийняті міри щодо вирішення цієї проблеми. Один з прикладів такої спроби міститься у постанові Херефордської Міської ради

[17, р. 33] від 18 грудня 1548 року – в ній рекомендується скасувати урочистості в честь Свята Тіла Христового. До цієї постанови різні корпорації майстрів цього міста, що були пов'язані грантами своїх корпорацій, щорічно вкладали кошти в різноманітні театралізовані вистави, що проходили в День Свята Тіла Христового. На думку історика Глінна Уїкхема [17, р. 34], було декілька причин такого радикального рішення по відношенню до театральних видовищ. По-перше, місцева влада жадала повернення виробничих фондів, що витрачалися на видовища, на утримання і технічне обслуговування міста. Отже, цією зміною в законодавстві Херефорду і в більшості інших районів південної Англії уряд дає зрозуміти про зміни у внутрішній політиці по відношенню до театральних видовищ і у подальшому обіцяє ускладнення у взаєминах між театром і владними структурами. По-друге, причиною такого відношення до театральних видовищ було посилення політичного протистояння, що саме в цей період розгорталося у країні. У 1548 та 1549 роках в Англії загострилися соціальні конфлікти, час від часу спалахували збройні повстання. Причини містилися у невіршені аграрних та релігійних питань.

Тому особлива увага приділялася усім формам ораторської пропаганди і найбільш виразно це відобразилося на прикладі лондонських театральних заходів, що мали неабиякий вплив на політичний і релігійний світогляд населення. Таємна рада ретельно готувалася до подальших змін у внутрішній політиці держави, і 9 червня 1549 року вийшов закон [17, р. 34], в якому в першу чергу були намагання встановити форму, проведення літургії англійською мовою, а не латиною, а один з розділів цього закону був підготовлений з метою застосування конкретно для театру. Він забороняв усі театральні вистави принаймні на три місяці, пізніше цей закон був повторений від імені короля Едуарда VI, датований 6 серпня 1549 року. У законі було сказано: “Через те, що збільшується число публічних гравців інтерлюдій, як в Лондоні, так і у всій провінції, а суть частини ігор, містить тенденцію до заколоту, то від 9-го серпня і до 1-го листопада заборонити всі ігри скрізь і всюди”. Наказ містить особливу настанову для місцевої влади. Відтепер мери, шерифи, судові пристави, констеблі/ несли особисту відповідальність, якщо наказ буде порушений. Виходячи зі змісту декларації, церква майже повністю втрачала контроль над театральними видовищами і ці функції брала на себе виконавча влада.

Заборонялися вистави, що виконувалися “без спеціальної ліцензії”. Цікаво, що наступні накази і постанови вже звертали увагу на акторів, які знаходилися під патронатом впливових осіб. Через два місяці після попередньо згадуваної постанови, Таємна рада звернулася до маркіза Дорсета з листом відносно його трупи [17, р. 37]. Трупа отримувала дозвіл грати театральні видовища тільки у присутності його Світлості.

З початку 1552 року відбуваються намагання ввести зміни у регулюванні питання про контроль над театральними видовищами і активну роль у цьому процесі зіграв німецькій протестантський реформатор Мартін Буцер (Bucer,

Butzer, Martin) (1491–1551). Король Едуард VI доручив йому підготувати новий переклад Біблії, він став професором королівської кафедри теології (regius professor) в Кембриджському університеті [14]. Там він пише *De Regno Christi* (Царство Боже) – твір, в який включена глава під назвою “Що стосується законного відпочинку думок”. Мартін Буцер є ліберальним у своїх поглядах і не прагне заборонити чи викоринити театральні видовища, усі проблеми зв’язані з театром і владними структурами він радить вирішити просто – за допомогою цензури [17, р. 37]. Протестантський реформатор радив королю створити установи і призначити спеціальних людей, які б відповідали за якість вистав у ідеологічному плані і не допускали до глядача видовища, яких самі не бачили.

Буденне життя англійця XVI ст. було наповнене театральністю і театральними видовищами, коли на престол вступала Марія Тюдор (1553–1558). Зустріч нової королеви проходила в стилі епохи Ренесансу. У Лондоні було влаштовано свято з салютом і прямо на вулицях були накриті святкові столи [8, с. 187]. Терпимість до релігійного моменту, яка обіцялася у документі “Проголошенні Королеви Марії I” від 18 серпня 1553 року була не довгою. Через рік, коли королева обрала своїм чоловіком Філіпа II Іспанського, страх, змішаний з гнівом, серед протестантів, призвів до загострення конфронтації між королівською владою і народом. Це потягло за собою масштабні обмежувальні і каральні операції, що також стосувалися і театру [17, р. 39]. Вже у “Проголошенні” мова йшла про те, щоб не грати жодної вистави чи інтерлюдії без спеціальної ліцензії її Величності у письмовій формі. Хто мав необережність не прислухатися до наказу, міг накликати на себе гнів її Величності. Заключний параграф у цьому ж документі інструктує усіх мерів, шерифів, суддів, помічників шерифа, констеблів та інших державних службовців гарантувати, щоб ці умови суворо виконувалися. Влада вимагала, щоб піддавалися цензурі усі ігри до показу їх глядачеві і на перегляд мали подаватися копії рукописів публічних вистав.

За порадою кардинала, що прибув з Риму, Марія поновила практику спалення еретиків на вогнищі. У 1555 році в Оксфорді відбулося показове покарання двох єпископів, Латімера та Рідлі. Ще триста людей, що були обвинувачені в еретизмі, також прилюдно спалені [8, с. 189]. Настали часи, коли жоден автор протестантських полемічних інтерлюдій не міг сподіватися уникнути доносу від шпигуна або інформатора, що були найняті як агенти Корони, і готові звинуватити їх і акторів у еретизмі і бунті. Судове переслідування драматургів і акторів, що почалося у 1555 році, продовжувалося до кінця правління Марії.

В одному з наказів Таємна рада рекомендує Лорду Лейтенанту Ессекса, щоб на свято Масляниці гралися лише ті театральні видовища, що вже були переглянуті. Лорду Річу рекомендується прослідкувати, хто буде грати у виставах і які театральні ефекти будуть використані під час постанов. Датований документ 14 лютим 1555 року [17, р. 41]. Вже 19 лютого того ж

року Лорду Річу надісланий лист з подякою за активне втручання у театральні видовища у графстві Ессексі. З цих листів, що написані у короткі строки один від одного, ми можемо зрозуміти наскільки пильно влада відстежувала і контролювала театральні заходи.

Уже через рік, у 1556 році, наказ від 7 травня забороняє акторам, що грають вистави, “прогулюватися по королівству”, вважається, що вони поширюють бунтівний дух і еретичні думки. Ще через рік суд (Court of Aldermen) наказом від 9 березня 1557 року зовсім забороняє вистави у Лондоні по неділях і під час інших церковних свят [17, р. 42], бо їх зміст несе в собі небезпеку і провокацію. За документальним підтвердженням через місяць виникає проблема у Йоркширі, де труппа акторів, що підтримувалися сером Френсісом Леком, грала театральну виставу, що підбурювала людей на бунт. Насправді у виставі мова йшла про іспанський шлюб королеви Марії Тюдор. У листі від Таємної ради говориться про небезпеку театральних видовищ, що виконуються труппою Френсіса Лекома, та заклик до арешту і допиту акторів [17, р. 43]. Цей лист яскраво показує страх влади перед театральними видовищами, які у своєму змісті несли інформацію про загальну думку народу. На думку влади, при нестабільній політичній ситуації, це було завуальованим закликом до бунту. У 1557 році подібні накази і настанови Таємна Рада надала для місцевої влади Лондону, Кенту и Эссексу [17, р. 44]. Є цікавими ще декілька джерел, які стосуються питання контролю владою театру. Одне з них – це щоденник жителя Лондону, в якому він робить запис про сатиричну виставу на релігійну тему, що була зупинена поліцією під час її гри, запис датований 12 грудня 1557 роком [17, р. 46]. А 22-го грудня у щоденнику є ще один запис про спалення актора, що грав у театральній постановці монаха. Ось такі були жорстокі штрафи за пропаганду релігійної і політичної ідеології, що не задовольняла владні структури в Англії в середині XVI ст. Документи 1555–1557 років ілюструють, наскільки не ефективними були заходи, щодо піддавання цензурі театральних вистав, та з якою недовірою і підозрою влада відносилася до учасників театральних заходів.

На час приходу до влади Єлизавети I (1558–1603) основні правила для контролю театру вже були засвоєні владою, та все-таки залишалася проблема їх ефективності [17, р. 48]. Королівська влада чітко встановила свій пріоритет над римо-католицькою церквою відносно контролю театральних заходів. Місцеві органи влади – мери, шерифи, судді – могли вимагати прочитати п'єсу до її показу, але представники Корони мали домінуюче право на це. Одна з проблем королівської влади в цей період – неврегульоване використання і не чіткий контроль над місцями, де проходили театральні вистави. До 1558 року акторські труппи могли використовувати будь-яку будівлю, що за параметрами підходила для театральних вистав. Вистави в цих місцях могли проходити як регулярно, так і одноразово, будівля могла знаходитися у Лондоні, а також і за його межами. Така система була не вигідна для контролю театральних видовищ, тому було поставлено питання

про постійне і контрольоване місце для театральних вистав. Така одна з причин виникнення стаціонарних будівель театру у XVI ст.

У період правління Єлизавети I популярність театральних видовищ тільки збільшувалася, зростав вплив театру на релігійно-політичний світогляд населення. Театр вимагав пильної уваги і тотального контролю, щоб бути вдало використаним владними структурами. Ще однією причиною підвищення контролю над театром було те, що молоді люди в неділю та інші вільні дні замість того, щоб ходити до церкви, відвідують вистави й інші театральні заходи. Через цю проблему Єлизавету I та Таємну раду весь час турбували єпископи і громадянська влада у Лондоні та за його межами. Документи свідчать, що заборонаю театру під час релігійних свят влада намагалася привернути увагу населення до церкви. Місцева влада вимагала більш активних дій від представників королеви проти театральних ігор. Королівська влада не йшла на поступки в питаннях повної заборони театального мистецтва, бо всі престижні театральні трупи номінально були під патронатом королеви і членів Таємної ради або їх близьких друзів. Тому, маючи певні переваги в контролі театральних видовищ, королівська влада прагнула скоріше жорстко контролювати і використовувати театр, ніж його забороняти.

Правління Єлизавети I характеризувалося терпимим, ліберальним підходом до законодавства для регулювання театральних видовищ. Цей ліберальний період закінчився після походу Марії, Королеви Шотландії. Уряд, в інтересах національної безпеки, зробив спробу посилити контроль і над виставами, і над пересуванням акторських труп. Відбулося затвердження Ліцензійної комісії у 1589 році, розширення повноважень “Майстера придворних видовищ”, що почали включати в себе ліцензування новозбудованих театрів навколо Лондона, а також обмеження кількості труп, що грали в них після 1597 року.

Підводячи підсумки нашого дослідження, маємо зазначити, що починаючи з 30-тих років XVI ст. відбуваються зміни у відношенні королівської влади, єпископів та міської влади до театральних видовищ. Королівська влада оцінила можливість ідеологічний впливу видовищного мистецтва на населення, та поставила перед собою задачу взяти під контроль і використати театр у Реформаційній боротьбі. Недивлячись на те, що театр потрапив в епіцентр боротьби, весь час обмежувався та корегувався королівською, міською і церковною владою, він зміг винести для себе багато позитивних факторів, таких як розширення репертуару та перехід на професійну основу. За правління Генріха VIII були закладені основи взаємовідносин театру та королівської влади. У цей період проходить становлення театру як засобу впливу на релігійно-політичний світогляд населення Англії. Трансформуючись і набуваючи популярності, театр стає вагомим аргументом у політичній боротьбі під час Реформації. Роки правління Едуарда VI відзначилися пошуком компромісів і шляхів вирішення релігійних і соціальних питань. Театр у роки правління молодого короля вже

міцно зайняв місце популярного комунікативного засобу, що грав важливу роль під час агітації та пропаганди ідей, тому королівській владі та її представникам довелося шукати альтернативний підхід до питання театральних видовищ і налагоджувати нові специфічні відносини з театром, зокрема такі, як жорсткий контроль місцевими органами влади і встановлення цензури. Театр за часів правління Марії Тюдор мав серйозний вплив на політичну і релігійну думку народу. Уважно слідкуючи за театральними видовищами, влада зрозуміла, що на законодавчому рівні театр контролю піддається слабо, тому почала застосовувати до нього більш жорсткі засоби, бо вбачала в театрі серйозну загрозу для своєї стабільності. За правління Єлизавети I англійський театр переживає пік своєї популярності, творчого розквіту і контролю владними структурами, що привели до появи професіональних акторів і спеціальних будівель для театральних заходів, яких до цього часу зовсім не існувало. Отже, за часів правління Тюдорів театр поступово стає одним із засобів формування релігійно-політичного світогляду населення Англії XVI ст. та грає активну роль у політичному житті країни, являючись популярним комунікативним засобом суспільства доби раннього нового часу.

Аналіз спрямованості подальшого пошуку дає поштовх до детального розгляду заданої проблеми, особливо аспектів використання театру владою у політичній та релігійній пропаганді, як засобу комунікації, що має нести лише задану і вигідну інформацію для влади до населення країни.

1. Аникст А.А. Творчество Шекспира / А.А. Аникст – М.: Изд. худ. лит, 1963. – 615 с. – Библиогр.: с. 603-612.
2. Аникст А.А. Театр эпохи Шекспира / А.А. Аникст [издание: 2-е] – М.: Дрофа, 2006.– 286 с. – ISBN 5-358-01292-3.
3. Бартон Э. Повседневная жизнь англичан в эпоху Шекспира / Э. Бартон [пер. з англ. С. Смольняковой] – М.: Молодая гвардия, 2005. – 243 [13] с. – ISBN 5-235-027-45-0.
4. Варшер С.А. Английский театр времен Шекспира / С.А. Варшер – М.-Петроград: Театр от нарком по просвещению, 1920. – 54 с.
5. Гвоздева А.А. Очерки по истории европейского театра / А. Гвоздев, А. Смирнов. – Петербург: Academia, 1923. – 302 с.
6. Гвоздев О.О. З історії театру і драми / О.О. Гвоздев; пер. з рос. Є. Стародінова. – Львів, 2008. – 200 с. – ISBN 978-966-613-610-0.
7. Дмитриева О.В. Елизавета I. Семь портретов королевы / О.В. Дмитриева. – М.: Янус-К, 1998. – 247 с. – Библиогр.: с. 242-245. – ISBN 5-86218-336-1.
8. Дэниел К. Англия. История страны / К. Дэниел [пер. з англ. Т. Мининой] – М.: Эксмо; СПб.: Митгард, 2008. – 480 с. – ISBN 978-5-699-20600-1.
9. Клековкін О.Ю. Блазні Господні: Нарис історії Біблійного театру / О.Ю. Клековкін. – К.: АртЕк, 2006. – 352 с. – Библиогр.: с. 335-349 та в підрядк. прим. – ISBN 966-505-089-3.
10. Клековкін О.Ю. Сакральний театр: Генеза. Форми. Поетика (Структурно типологічне дослідження) / Клековкін О.Ю. – К.: Київський державний інститут театрального мистецтва ім. І.К. Карпенка-Караго, 2002. – 272 с. – Библиогр.: с. 255-270 та в підрядк. прим. – ISBN 966-505-162-8.
11. Лоудз Д. Генрих VIII и его королевы / Д. Лоудз; Пер. с англ. Ю.И. Губатова [Монография] – Ростов-на-Дону: Феникс, 1997. – 320 с. – ISBN 5858805442.

12. Микеладзе Н.Э. О чем трубят театральные трубы? (Публичный театр как среда и средство коммуникации века Шекспира) / Н.Э. Микеладзе // Медиаскоп. – Вып. №1. – 2008. [Электронный ресурс] // Режим дост. до журн.: <http://mediascope.ru/node/62>. – Назва з екрану.
13. Хейг К. Елизавета I Английская. / К. Хейг; Пер. с англ – Р.-на-Д.: Феникс, 1997. – 320 с. – ISBN 5-222-00098-2.
14. Христианство. Энциклопедический словарь. – Т. 1-3. – М., 1993–1995. [Электронный ресурс]// Режим доступа: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/religiya/BUTSER_MARTIN.html. – Назва з екрану.
15. Ehrstine G. Theater, Culture and Community in Reformation Berne, 1523-1555. – Leiden, Boston, 2002. – 346 p. – ISBN 978-9004123533.
16. Elton G.R. Reformation Europe 1517–1559. – L.-Glasgow: Collins, 1973 – 349 p. – ISBN 0-00-686067-2.
17. English Professional Theatre, 1530–1660 / ed. By Glynne Wickham et al. – Cambridge: Cambridge University Press, 2000. – 714 p. – Bibl.: pp. 635-684. – ISBN 0-521-23012-8.
18. Guy J. Tudor England / J. Guy – Oxford - N. Y.: Oxford Univ. Press, 1988. – 592 p. – Bibl.: pp. 459-582. – ISBN 0-19-285213-2.
19. Parish H. New Perspectives on the Reformation // Journal of Religious History. – Vol. 32. – № 1. – March 2008. – P. 96-108.
20. Porter L. The first queen of England: the myth of "Bloody Mary" St. Martin's Press, 2008. – 452 p. – ISBN: 9780312368371.
21. Waite Gary K. Reformers on stage: popular drama and religious propaganda in the low countries of Charles V 1515–1556. – Toronto: University of Toronto Press, 2000. – 368 p. – Bibl.: pp. 325-352. – ISBN 0-8020-4457-3.

In the article is devoted a problem of the used the royalty the theatre in the forming of a religious-political worldview of the English in the Age of Tudor.

Key words: Renaissance, Henry VIII, Royal Power, English theatre, Reformation, Edward VI, Mary I, plays, spectacle, Elizabeth I, procession, performance, communication.